

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

6-2023

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

F.Xalikov	
Ta'lim tizimida testologiyadan foydalanishning nazariy asoslarini takomillashtirishning pedagogik ahamiyati	211
A.A.Mirzayev	
Ibn al-Arabiyning tasavvufiy qarashlarining asosiy yo'nalishlari va yondashuvlari	217
S.A.Azamova	
Yoshlarda ekologik madaniyatni shakllantirishda ekologik tarbiyaning samarali yo'llari va bosqichlari	223
M.I.Yusupova	
Expression of the concept of "Patriotism" in the russian-language media.....	231
M.M.Aralov	
OTM talabalarining grafik tayyorgarlikligini rivojlantirish vositasi sifatida	235
U.Abdullayeva	
Bo'lajak kimyo o'qituvchilarining metodik kompetentligini takomillashtirishda ekologik ta'lim va tarbiyaning ahamiyati hamda ularning qiyosiy tahlili	124
Y.J.Mirzaaxmedova	
Bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarida o'zbek musiqasi tarixiga doir bilimlarni rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari	241
J.X.Boysunov	
Yoshlarda ma'naviy madaniyatini yuksaltirishning falsafiy mohiyati.....	246
B.I.Beshimov	
Jinoyatchilik ijtimoiy hodisa va uning tahlili	250
Z.N.Usmonov, M.A.Mirzajonova	
Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining jismoniy madaniyat fani nazariy bilim asoslarini o'qitishni monitoringi	255
M.X.Raxmonova, M.O.Karimova	
Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy potensialini pivojlantirishning dolzarbligi va mohiyati....	260
N.S.G'afurova	
Ijtimoiy tarmoqlar punktuatsiyasining pragmatikasi.....	261
G.M.Камалова	
Методология преподавания физической культуры в вузах на современном этапе.....	266
R.M.Ubaydullayev	
Qishloq qizlari jismoniy tayyorgarligini tabaqalashtirilgan metodika orqali baholash	270
A.K.Nafasov	
Tarixda sivilizatsiyalarning shakllanishi tarixi xususida	274
F.A.Ikramov	
Mustaqil ta'lim faoliyati asosida talabalarining huquqiy ta'limini tashkil etishning pedagogik omillari.....	277
D.T.Tursunova	
Talaba xotin-qizlar ijtimoiy faolligini rivojlantirishning mazmuni va psixologik asoslari	281
D.D.Boymirzaeva	
O'zbekistonda oliy ta'lim muassasalarida tashkiliy faoliyat va boshqaruv amaliyotining mavjud muammolari tahlili	286
I.I.Soliyev	
Yangi O'zbekistonda OTMLar boshqaruviga xalqaro standartlarni joriy qilish vazifalari.....	292
S.S.Qozaqova	
Hikoya tuzishga o'rgatish maktabgacha yoshdagi bolalarning bog'lanishli nutqini rivojlantirishning muhim vositasi sifatida	298
F.A.Askarov	
Jismoniy tarbiya darsi jarayonida interfaol usullar ta'lim samaradorligini asosiy bo'g'ini sifatida ..	304
D.Z.Isaboyeva	
Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarida zamonaviy ko'nikmalarni shakllantirishning pedagogik psixologik asoslari (xalqaro baholash dasturi)	308
M.I.Ne'matov	
O'quvchilarning jismoniy madaniyatini rivojlantirishning etno-pedagogik asoslarini takomillashtirish	311

TARIXDA SIVILIZATSIYALARNING SHAKLLANISHI TARIXI XUSUSIDA
В ИСТОРИИ В ЧАСТНОСТИ ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ ЦИВИЛИЗАЦИЙ
IN HISTORY IN PARTICULAR THE HISTORY OF FORMATION OF CIVILIZATIONS

Nafasov Arslon Komilovich¹

¹Chirchiq davlat pedagogika universiteti, O'zbekiston tarixi kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada ilk sivilizatsiyalarning vujudga kelishi, omillari, rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan omillar, sug'orma dexqonchilikning paydo bo'lishi, mehnat taqsimotlari, sivilizatsiyalarning mintaqaviy o'ziga xosliklari, yangi industrial jamiyatlar haqida so'z yuritiladi.

Аннотация

В данной статье говорится о возникновении первых цивилизаций, факторах, повлиявших на их развитие, возникновении орошаемого земледелия, разделении труда, региональных особенностях цивилизаций и новых индустриальных обществ.

Abstract

This article talks about the emergence of the first civilizations, the factors that influenced their development, the emergence of irrigated agriculture, the division of labor, regional characteristics of civilizations and new industrial societies.

Kalit so'zlar: Sivilizatsiya, tamoyillari, mehnat taqsimoti, sug'orma dexqonchilik, jamoa, jamiyat, axborot texnologiyalari.

Ключевые слова: Цивилизация, принципы, разделение труда, орошаемое земледелие, община, общество, информационные технологии.

Key words: Civilization, principles, division of labor, irrigated agriculture, community, society, information technology.

KIRISH

“Sivilizatsiya” atamasi lotincha sivilis so'zidan olingan bo'lib, shahar, shahar jamoasi, fuqaro, davlat, fuqaroviylikka, davlatchilikka oid ma'nolarni anglatadi. Bu atama birinchi marta fransuz olimi Mirabo tomonidan ishlatilgan. XVIII asrdan yevropa jamiyatida insoniyat o'tmishi bosqichlarini ifodalashda ishlatilgan. Ayni vaqtda ijtimoiy-gumanitar fanlarda ham sivilizatsiya tushunchasi keng qo'llanilib kelinmoqda. Tarixan ilk sivilizatsiyaning shakllanishi miloddan avvalgi XVII asrlarda Old Osiyo va Yaqin Sharqda mezolit davridan boshlangan. Ibtidoiy jamoalar ichida ayrimlarining ilgarilab ketishi natijasida dexqonchilik va chorvachilik yuzaga keladi. Dexqonchilik avval boshdan sug'orma xarakterda bo'lgan. Uning asosida hayot kechirish garchi chorvachilikni siqib chiqarmasada, har holda ancha qisqartirdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Maqola umum qabul qilingan tarixiy metodlar-tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, ketma-ketlik, xolislik tamoyillari asosida yoritilgan. Tarixan ilk sivilizatsiyaning shakllanishi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar tarixiga oid tarixiy tadqiqotlarni uchta guruh: sovet davri, mustaqillik yillari hamda xorijiy tadqiqotlarga bo'lish mumkin. Sovet hokimiyati yillarida ham davlat va siyosat arboblari, tarixchilar tomonidan yaratilgan ayrim tadqiqotlarda ham sivilizatsiyaning shakllanishi tarixi haqidagi fikrlar ma'lum ma'noda o'z aksini topgan.

Mustaqillik yillarida sivilizatsiyaning shakllanishi masalasini o'rganish jarayonida, yoritilishida bir qator tadqiqotlar olib borildi. Jumladan shu xususda ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar tarixi va xo'jalik ahvoli to'g'risida ham so'z yuritilgan ilmiy ishlar olib borildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

“Sivilizatsiya” atamasi lotincha sivilis so'zidan olingan bo'lib, shahar, shahar jamoasi, fuqaro, davlat, fuqaroviylikka, davlatchilikka oid ma'nolarni anglatadi. Bu atama birinchi marta fransuz olimi Mirabo tomonidan ishlatilgan. XVIII asrdan yevropa jamiyatida insoniyat o'tmishi bosqichlarini ifodalashda ishlatilgan. Ayni vaqtda ijtimoiy-gumanitar fanlarda ham sivilizatsiya tushunchasi keng qo'llanilib kelinmoqda.

Tarixan ilk sivilizatsiyaning shakllanishi miloddan avvalgi XVII asrlarda Old Osiyo va Yaqin Sharqda mezolit davridan boshlangan. Ibtidoiy jamoalar ichida ayrimlarining ilgarilab ketishi natijasida dexqonchilik va chorvachilik yuzaga keladi.

Dexqonchilik avval boshdan sug'orma xarakterda bo'lgan. Uning asosida hayot kechirish. Garchi chorvachilikni siqib chiqarmasada, har holda ancha qisqartiradi. Chorvachilik dehqonchilikdan 2000-yilcha avval kelib chiqqan bo'lib. Ma'lum guruh va terib-termaklovchilar ba'zi hayvonlarni xonakilashtirish bilan shug'ullanganlar. Bu, dastavval it, so'ngra echki, qo'y, eshak va keyinroq sigir va cho'chqa bo'lgan. Ovchilar va terib-termaklovchilar yovvoyi o'simliklar urug'larini ekib, hosildan foydalana boshlaganlar. Birinchi bo'lib arpa, keyin bug'doy va boshqa o'simliklar o'zlashtirilgan.

Sug'orma dehqonchilikka asoslangan hayot neolit inqilobini yuzaga keltirgan. Chorvachilik va dexqonchilikning kelib chiqishi insoniyat tarixida birinchi mehnat taqsimoti edi. Sug'orma dehqonchilikni yo'lga qo'yishda murakkab irrigatsion ishlarni bajarish uchun doimiy, o'troq yashash zarur edi.

O'troqlikka o'tish jarayonida manzilgoxlar avvalgilariga nisbatan qulay va tashqi devorlarga ega edi. Bu esa boyliklar ma'lum bir jamoa tasarrufida to'planib borishini ham ta'minlagan. Faoliyat turlarining ko'payishi natijasida toshdan, yog'ochdan, suyakdan mehnat qurollari yasash, yerga ishlov berish, chorvachilik va dehqonchilik xom ashyolariga qayta ishlov berish, kulolchilik buyumlari yasash, uy-joylar qurish imkoniyati paydo bo'ldi. Bu o'z navbatida ibtidoiy urug' jamoalari uchun o'zaro maxsulotlarni taqsimlash, iqtisodiy munosabatlar va ichki – tartib qoidalarni ishlab chiqishga undadi.

Ikkinchi va uchinchi yirik mehnat taqsimoti – hunarmandchilik va quruvchilikning maydonga kelishi yuqoridagi jarayonlarning natijasi bo'ldi. Bu davrda hayot kechirishning asosiy vositalariga egalik qilish umumiy hisoblangan. Bularning barchasi sivilizatsiya kelib chiqishining iqtisodiy jihati hisoblangan. Uning ijtimoiy ifodasi esa kishilarda totemistik shakllarni o'rniga yangi axloqiy normalar, keyinroq huquqiy meyorlar, ijtimoiy-siyosiy tuzilmalarni ishlab chiqishga indagan. Sivilizatsiya kishisi esa iste'molchidan universal qadriyatlarini yaratuvchiga aylangan. Bular esa o'z navbatida to'rtinchi mehnat taqsimotini – harbiylar, zodagonlar va dohiylar bo'lishini, siyosiy boshqaruvning kelib chiqishiga olib keldi. Har qanday boshqaruv hokimiyatsiz bo'lmaydi. Avval boshdan inson terib-termaklab hayot kechirgan paytlarda mavjud resurslarga egalik qilish ham hokimiyatni bildirgan. Qadimgi Sharq mamlakatlarida xo'jalik faoliyati sug'orma dehqonchilikka asoslanganligi va jamoaviy egalik qilish orqali olib borilganidan bu ishlarni boshqarish ijtimoiy hokimiyatning majburiylikka asoslangan siyosiy shakli yordamida amalga oshirilgan.

Ma'naviy sohada sivilizatsiyaviy hayotning qaror topishi eng radikal tarzda bo'lib, inson ruhiyatida mantiqiy tafakkurni, unda esa sifat jihatdan yangi dunyoqarashni keltirib chiqaradi. Masalan, dehqonchilikni o'zlashtirgan jamoalar tabiiy jarayonlarni bilishga, o'simliklarga ishlov berish yillik sikllariga, yangi ishlab chiqarish malakalariga tayanadigan bo'ldi. Astrologiya, arifmetika, biologiya, tibbiyot, agronomiya kabi fanlarning kurtaklari shakllana boshlandi. Unsurlari ko'rinsa boshlangan ilk san'at namunalarida – urf-odat musiqalari va raqslarida asosan mifologik personajlar aks etgan. Sivilizatsiyaning ilk ko'rinishi bo'lgan neolit davri asta-sekin eneolit bosqichiga, ya'ni mis-tosh, bronza davrlariga o'rnini bo'shatib berdi. Eneolit sivilizatsiyasining o'ziga xos jihati shundaki, mulkning neolit davridagi umumiyligidan xususiy shakliga o'tildi. Xususiy mulk ikki shaklda vujudga keldi. Birinchisi jamoa va qabila boshliqlari qo'lida unumdor yerlar, chorva mollari va qullar to'plandi. Ikkinchidan mayda shaklda kichik yer egalari, chorvadorlar, hunarmandlarning mulki ko'rinishida amalga bo'ldi. Bu davrda qullarning o'rnini aloxida bo'lganligini nazarda tutmoq lozim. Ular mulk obyektiga aylangan kishilar edi. Lekin qullarni hamma joyda ham inson sifatida bir xilda ko'rishmagan.

Eneolit sivilizatsiyasi boshida hukmdor turgan. Sivilizatsiyaning bu bosqichida mahsulotlarning ko'plab ishlab chiqarilishi ularni muntazam ayirboshlashning zarur sharti sifatida pul muomalasini vujudga keltirdi. Muomala uchun dastlab oltin, so'ngra kumush tangalar ishlatila boshlangan. Mehnat taqsimoti yanada rivojlandi. Davlat apparati, turli sohalar bo'yicha amaldorlar, hunarmandlar, savdogarlar, munajjimlar, me'morlar qatlami vujudga keldi. Dastlab Shimoliy Afrikada Nil, Old Osiyoda Dajla va Yefrot, Hindistonda Gang, Markaziy Osiyoda Amudaryo va Sirdaryo, Xitoyda Xuanxe va Yanszi daryolari havzasi atroflarida ilk sivilizatsiyalar tashkil topdi. Qadimgi Misr, Ikki daryo oralig'i, Antik dunyo - Yunoniston va Rim, Sharq sivilizatsiyasi kabi atamalar paydo bo'ldi.

Masalaning e'tiborga molik tarafi shundaki yuqorida keltirilgan sivilizatsiyalarning aksariyati shimoliy kenglikning 30-40 parallellari atrofida yuzaga kelganligi. Bu yerda Misr va Meksika ehromlari, Qadimgi Bobil, Maxonjadaro tarixdan bunga misol bo'la oladi.

XULOSA

Taraqqiyotning agrar-an'naviy shakli insoniyat sivilizatsiyasi tarixini katta davrini o'z ichiga oladi. Bu ko'proq Osiyo-Sharq mamlakatlariga xosdir. Birinchi sivilizatsiyalar shu yerda paydo bo'lgan bo'lsa ham asosiy boyliklar va kuch ham davlat qo'lida saqlanib qoldi. Natijada Yevropaliklar bu hududlarga boradigan yangi yo'llarni ochib. Mustamlaka qilgan holda, boyliklarni o'zlashtira boshladi. Yangi industrial sivilizatsiyalar vujudga keldi. An'naviy og'ir sanoat o'rniga kompyuterlashtirish va axborotlashtirish texnologiyalari asosiy o'rinni egallay boshladi.

Ammo bora-bora sivilizatsiyalar ko'lami kengayib, daryolar bu talabga javob bermay qoldi. Shu sababdan keyingi sivilizatsiya bosqichlari dengizlarga ko'chdi. O'rta asrlarga kelib Yevropadan boshqa qit'alarga borish uchun dengiz yo'llari ochildi. Yaqin va O'rta Sharq, O'rta Osiyo, Xitoy, Hindiston, Markaziy va Janubiy Amerikada taraqqiyotning yangi bosqichi boshlandi. Endi sivilizatsiyalar ko'lami jahon okeanlari doirasi bilan belgilanadigan bo'ldi. Yangi zamon G'arbiy Yevropa va Shimoliy Amerika sivilizatsiyasi vujudga keldi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston nashriyoti, 2021.
2. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston nashriyoti, 2017.
3. 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. –Toshkent: Ma'naviyat, 2017.
4. Karimov I. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'k. - T., 7-jild. 1999.
5. Toynbi A. Postijeniye istorii. - M., 1991.